

Mérei Ferenc: A nevelői légkör

július 22, 2014

A szerzők *Gyermeklélektan* c. könyvéből ()

A kisgyerek nem tud vitatkozni. Mint minden új készség, a decentralálás is gyakorlást kíván. A gyerekeknek gyakorolnia kell, hogy felváltva élje bele magát hol a saját helyzetébe, hol a másikéba, hogy ne csak a saját gondolatáról vegyen tudomást, hanem egyidejűleg a másik gondolatára is feleljen, tehát érveljen.

A fejlődés konfliktusa azonban itt is gyakran jelentkezik. Kialakult egy új funkció, gyakorlása azonban akadályba ütközik: a környezet a gyerek számára jelentős kérdésekben nem tűr vitát, hanem engedelmisséget kíván.

Ismét egy jellegzetes frusztrációs helyzet áll elő. A gyerekek immár nemcsak érzelmi, hanem értelmi igénye is az, hogy a belátás légkörében éljen. Igényli a megbeszélést, a véleménycserét, a vitát, az együttes döntést mint a vita feszültségének a feloldását. Csakhogy sok gyerek él olyan környezetben, amely ezt a tendenciát veszélyesnek látja, és a belátással az engedelmisséget állítja szembe.

Ez az eredetileg társadalomlélektani kérdés egyre inkább kiéleződött a gyermeklélektanban is: milyen nevelői légkör kedvezőbb a gyerek fejlődésének: a belátást mozgósító, vagy az engedelmisséget kívánó?

Erre a kérdésre egy nevezetes kísérlet adott választ, Kurt Lewin és munkatársai, R. Lippitt és R. White végezték.[1] (Nem véletlenül került sor a kísérletre közvetlenül a második világháború után. Lewin Németországban született és a nácik elől menekült az USA-ba. FP) Tízéves gyerekekből öt-öt tagú szakköri csoportokat alakítottak ki. Minden szakkörnek egy

pszichológus volt a vezetője. A különféle csoportokban: a lehetséges nevelői légköröknek három változatát hozták létre: engedelmisségen alapuló, belátáshoz szóló és szabadjára engedő légkört. E légköröket a nevelői magatartással, a vezetés stílusával teremtették meg.

Az engedelmisséget követelő csoportban a vezető önkényesen járt el, ellentmondást és vitát nem tűrően szabta ki a csoportnak a feladatokat, a tagok megkérdezése nélkül osztotta be a munkát: A munkatervet, a tevékenység végeredményét a gyerekek nem ismerték. A vezető lépésről lépésre diktálta a műveletelvet. Ezt a vezetői stílust autokratikusnak, a megfelelő nevelői légkört pedig a vakfegyelem légkörének nevezik.

A belátásra építő csoportot az önkéntes együttműködés jellemezte. A tagok vitában döntöttek el, hogy mit fognak csinálni. Maguk osztották be a munkát, amely közösen kidolgozott terv szerint haladt. A vezető technikai tanácsokat adott, megtanította a gyerekeket különböző eljárásokra, de nem írta elő, hogy mikor mit csináljanak. Ez a demokratikus vezetői stílus, amely az önkéntes fegyelem légkörét teremti meg.

A harmadik kísérleti csoportban a gyerekeket szabadjára engedték. Sem előírt, sem megbeszélte közös feladat nem volt, így természetesen munkaterv sem. Ki-ki azt csinált, amit akart. A gyerekeket sem irányították. Ezt a légkört nevezik anarchisztikusnak, vezetői stílusát pedig laissez-faire-nek (XXX. a, b, c melléklet).

A háromféle légkör különbségét jól érzékeltette a vezető hangvétele, főként az a mód, ahogyan a gyerekek teljesítményét értékelte, munkáját elbírálta. Az engedelmisséget kívánó vezető megjegyzései mindig személyeskedőek voltak. Akár elmarasztalt, akár dicsért, nem a munkáról beszélt, hanem a személyről; megfogalmazásai mindig fölényesek, lekicsinylő színezetűek voltak. Pl. ha egy gyerek elmaradt a munkaütemben:

„No végre, rászántad magad!” Megjegyzései, ha burkoltan is, mindig magukban foglalták, hogy a gyerekek ügyetlenek, és a feladatokat csak az ő segítségével tudják elvégezni. A belátásos légkört kialakító vezető megnyilatkozásai tárgyilagosak voltak: ha bírálta a teljesítményt, elsősorban arról beszélt, hogy az egyes részfeladatokban hol lehetett a hiba, pl., hogy a szerszám nem volt elég éles. A szabadosság légkörében a vezető nem értékelte a munkát, nem bírálta sem a gyerekeket, sem a teljesítményüket, közömbös volt.

A vezető viselkedését pontosan megfigyelték és jegyezték. Az autokratikus légkörben hatszor annyi utasítás és négyszer annyi személyeskedés, kritika hangzott el, mint a demokratikusban. A demokratikus nevelő viszont háromszor annyi tanácsot adott, és kétszer annyi esetben mondott tárgyi bírálatot, mint az autokratikus.

A csoportok 3-5 hónapig működtek., hathetenként új vezetővel, ami a légkör megváltozását is jelentette.

Elsőnek a demokratikus vezetésű csoport ült össze. Megvitatta a szakköri keretek közt lehetséges tevékenységet (modell, makett, agyagozás, üvegfestés), és azt határozta el, hogy agyagálarcokat fognak készíteni. A vakfegyelem légkörére tervezett szakkört néhány nappal később hívták össze, itt a vezető kihirdette, hogy agyagálarcokat csinálnak. A szabadjára engedett csoportnak rendelkezésére bocsátották az álarckészítéshez szükséges eszközöket, és a gyerekekre bízták, hogy mihez kezdenek velük.

A kísérletnek pontos forgatókönyve volt. Véletlennek látszó, valójában megtervezett epizódok is előadódtak. Egy alkalommal a vezető késett. Máskor kiment a teremből, magára hagyta a csoportot. Ekkor egy takarítónak vagy villanyszerelőnek álcázott pszichológus lépett be; söprögetett vagy a villanyórát igazgatta, s közben lekicsinylő megjegyzéseket tett a gyerekek munkájára stb.

Minden szakköri együttlét alkalmával négy megfigyelő rögzítette a csoporttörténeteket, a gyerekek viselkedését.

A kísérlettel arra feleltek, hogy a háromféle légkör milyen hatással van a gyerekekre: teljesítményükre, egymással való kapcsolataikra és a közösségi életre.

(A kísérletet többször megismételték. Az önkéntességet kívánó vezetői stílus minden sorozatban ugyanazt a belátással jellemezhető légkört teremtette meg. A laissez-faire stílusban vezetett csoportokban mindig a szabadosság légköre alakult ki. Az autokratikus nevelői magatartás nagyjából megegyező eredményekkel ugyan, de két jól elkülöníthető módját váltotta ki az engedelmességnek. Valamennyi autokratikusan vezetett csoport engedelmesnek bizonyult, csak hogy néhány csoport beletörődött helyzetébe, más csoportok meg renitenciával feleltek a fegyelmezésre. Így három vezetői stílussal négyféle légkör alakult ki.)

A kísérlet gazdag eredményeit abból a szempontból ismertetjük, hogy a vitatkozásnak, az önálló véleményalkotásnak, az együttes döntésnek a lehetőségét kereső – a decentralálási készség funkciógyakorlásának feszültségében élő – gyerekekre milyen hatással van a véleménycserét biztosító, belátásos, és milyen hatással van a vélemény nyilvánítást nem tűrő, engedelmességet kívánó légkör.

Ha a csoportok teljesítményét számszerűen mérjük – a tisztán munkára fordított időt használva mértékül –, a legjobb teljesítményt a helyzetébe beletörődött engedelmes csoport adta (74%). A belátásos csoport, továbbá a renitenciára hajló autokratikusan vezetett csoport teljesítménye egyforma volt (50-52%). Ezek az adatok azokra az esetekre vonatkoztak, amikor a vezető bent tartózkodott a teremben. Amikor kiment, és a csoportot magára hagyta azzal az utasítással, hogy folytassa a munkát, a demokratikus légkörben a munka üteme nagyjából változatlan maradt (46%), az autokratikus vezetésű csoportokban viszont felére, harmadára csökkent a teljesítmény

(74-ről 29-re, 52-ről 26-ra).

Még fontosabb azonban a kísérletnek az a tapasztalata, amely a közösség tagjainak egymáshoz való viszonyára vonatkozik. A különböző légkörökben erősen különbözik egymástól az elégedetlenséget, türelmetlenséget, ellenségeskedést kifejező cselekvéseknek, a dühös kirobbanásoknak, vagyis az agresszív megnyilvánulásoknak a száma. Abban a vasfegyelmet kívánó csoportban, amelyben a vezető önkényességére renitenciával reagáltak, harmincszor annyi ellenségeskedés fordult elő, mint a belátásos csoportban.

A gyerekek igénylik az öntevékeny, az együttes döntést lehetővé tevő közösségi életet. Ezt a belátáson alapuló légkörben biztosítják nekik, így a tevékenységük egyenletesebb, jobban megbecsülik egymást, s nyugodtabb a csoportélet. Az engedelmisséget követelő légkörben viszont a dresszúra akadályozza őket önálló társas tevékenységükben, a frusztráció romboló indulatokat kelt bennük, megrontja egymáshoz való viszonyukat, és eltorzult közösségi reakciókat hoz létre.

Ilyen jelenség a bűnbakképzés. A csoport négy tagja egységesen foglalt állást az ötödik ellen. Minden hibáért őt okolták, minden felelősséget rá hárítottak, szemrehányásokkal illették, szidták, üldözték. Az ellenségesleedés tárgyilag indokolatlan volt, de olyan következetes, hogy a bűnbakként kezelt gyerek minden esetben megpróbált kimaradni a csoportból. A bűnbak elleni támadás után a csoport többi tagja között átmenetileg barátságos légkör alakult ki. Ez is valószínűsíti, hogy a bűnbakképzés indulatvezetés: a dresszúra légkörében a gyerekek akadályozva vannak; az így keletkezett frusztrációs feszültség tevődik át a vezető helyett a bűnbakra.

Ugyanilyen aszociális indulatvezetések mutatkoztak az engedelmisséget követelő légkörben, kisebb-nagyobb rombolások formájában.

Az egyik csoportban az utolsó összejövétel végén a gyerekek titkos szavazással döntöttek arról, hogy abbahagyják-e a szakköri munkát, vagy még néhány hétig folytatják. Egyhangúlag a beszüntetés mellett szavaztak. A vezető ezután felszólított két gyereket, hogy rakja össze a szerszámokat (ugyanúgy, mint máskor), majd kiment. A két gyerek a papíryananyagokat lerakta a földre, és ugrálni kezdett rajtuk. Közben a többiek szétdobálták az elkészült agyagálarcokat. Az egyik földhöz vágta a sajátját, és többször egymás után rátaposott, úgy, mint a két másik gyerek a papírra; egy negyedik utánozta ezt, ő is földhöz csapott egy álarcot. A játék elvadult, a gyerekek rohángáltak a teremben, és rongydarabként lengették termékük maradványait. A kísérletvezetők ezt, úgy értelmezték mint indulatátvitelt, a gyűlölet átvitelét személyről tárgyra, az engedelmisséget követelő vezetőről a munkatermékre.

Ezt a következtetést még egy epizód támasztotta alá. A kísérletnek egy másik változatában a gyerekek üvegfestéssel foglalkoztak. A belátásos légkörű csoport vezetője a kísérleti tervnek megfelelően kiment a szobából, s egy takarítónak öltözött pszichológus lépett be. Mialatt söpört, a gyerekek elmélyülten tovább dolgoztak. A pszichológus port kavart, zavarta a gyerekeket, egyenként fölállította őket, gúnyos megjegyzéseket tett a munkájukra. Egy tárgyat levert és összetört. Azután kiment. A gyerekek felháborodva abbahagyták a munkát, s röviddel utána nekiestek annak a fatáblának, amelyre rá volt festve a szakkör neve. Egyikük kalapáccsal verte, másikkal lyukat fúrt bele, a többiek más szerszámokkal rongálták.

A kísérletvezetők értelmezése szerint itt is indulatátvitelről volt szó: a gyerekek a munkájukat zavaró takarító ellen érzett agressziójukat, dühüket egy tárgyon töltötték ki.

Ez a jelenség kísérletileg igazolja a lélektan egyik általános megállapítását: az akadályoztatás feszültsége – a frusztráció – agressziót, dacot, rebelliót vált ki. S már láttuk, hogyan táplálja ez a fejlődésnek egyik lehetséges konfliktusát: a

harmadik életévben az én-élmény gyakorlásának, az én hangsúlyozásának az akadályozása, a frusztrációja fűti a háromévesek dacreakcióit.

A tizedik életév után – Lewin e kísérletének tanúsága szerint – a decentrálnak (a szempontváltoztatás készségének a több szempontú mérlegelésnek) a közösségi megnyilatkozása ütközik akadályokba: a vitatkozásnak, az együttes döntésnek a funkciógyakorlása. Mert a környezet gyakran követel vita helyett engedelmességet, és a több szempontú mérlegelés helyett feltétlen meghajlást a tekintély előtt.

Az így keletkező feszültség máé bejátszik a serdülés előtti időszak csoportéletének nyugtalanságába.

A kísérlet filmen: